Drumuri şi Cetăţi

Romane în Banat

DE:

TRAIAN SIMU

Profesor la Liceul „General Dragalina"
Oraviţa

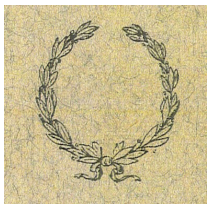

1924
Editura: „TIPOGRAFIA NAŢIONALĂ", Institut de arte grafice,
Editura şi Librărie - LUGOJ (Banat)

TRAIAN SIMU:
DRUMURI ŞI CETĂŢI ROMANE ÎN BANAT

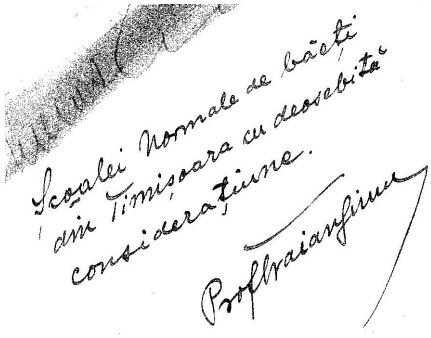

BIBLIOTECA CENTRALĂ
A REGIUNII BANAT

DRUMURI ŞI CETĂŢI ROMANE ÎN BANAT

DE TRA1AN SIMU

Profesor la Liceul „General Drăgălina"
0RAVIŢA,

Editura şi tiparul primului institut de arie
grafice Tipografia Naţională, Lugoj

Inchin această lucrare marelui bărbat de ştiinţă şi savant Român: Domnului Nicolae lorga, în semn de stimă şi admiraţie.

AUTORUL.

PREFAŢĂ.

Dintre provinciile alipite îa ţara-mamă, Banatul de bună seamă e una dintre cele cu caracter românesc mai pronunţat, cu o cultura în stratul ţărănimii, care sub orice raport se menţine la un nivel cu celelalte neamuri conlocuitoare, graţie bunăstării materiale şi individualităţii proprie a Bănăţeanului, râvnitor spre cultură şi progres. Ar urma de aici, ca Banatul să fie dat în raport cu factorii de mai sus, şi bărbaţi literaţi în număr corespunzător. In aceasta aşteptare a noastră ne-ar ajunge oarecari decepţii, dacă n'am arunca o privire în trecutul lui, de unde se lămureşte, că Bănatul, în aceasta privinţă, a fost mult stingherit.

Dintre provinciile care aparţineau Ungariei, în Banat a dăinuit domnia turcească mai îndelungat, şi sub aceasta domnie, ca pretutindeni, unde era înfiptă semiluna, aşa şi în Banat, n'a putut fi vorba de o desvoltare pe teren ştiinţific. După scoaterea Turcilor, a urmat o epocă de o restrişte şi mai grea pentru Românul bănăţean sub aspect cultural: robia sârbească. Biserica sârbească îşi pusese piciorul pe gâtul bisericii româneşti, ai cărei conducători, episcopi, protopopi etc. erau numai

Sârbi, sau Români sârbizaţi. Cel ce îşi dă seama despre aceea, că oare câţi Popovici, Petrovici, loanovici etc. avem în Banat şî că toţi acestea au fost Popa, Petrescu, Ionescu etc, acela va înţelege uşor, că orice tendinţă de manifestare naţională, culturală sau ştiinţifică a fost sufocată în faşă, tot ca pe vremea turcească, ba poate mai mult. Şi primejdia era cu atât mai mare, în raport cu cea turcească, întrucât nouii opresori au venit travestiţi sub masca creştinismului. Turcul, în faţa oricărui Român şi creştin, era un păgân, faţă de care Românul nu putea decât să simţească cea mai exasperată aversiune. Sârbul însă a venit cu vorbă dulceagă şi cu creştinismul pe buze, bine ştiind că, dacă poţi pătrunde la inima Românului cu ceva, apoi legea sa creştinească e cheia, care îţi deschide mai iute inima lui. Şi Sârbul bine o ştia asta! A venit deci propovăduindu-ne mijloacele mântuirei şi fericirei vecinice, şi lucră din răsputeri, ca să o ajungem cât mai iute(!). . Intr'adevăr n'a fost pentru românismul bănăţean o epocă mai primejdioasă de desnaţionalizare, decât aceea a supremaţiei sârbeşti în biserica română. Şi n'a fost ameninţată existenţa elementului românesc din Banat nici când, în aşa măsură, ca chiar în această *„epocă a fanarioţilor*" *Banatului.* Puţini bărbaţi deştepţi ne-au mai rămas, al căror curaj a putut face faţă apăsării şi a căror inimă românească a rămas nemolipsită de ademeneli.

Cunoscând deci acestea,nu se va mirà nimeni, că nu avem şi noi *Şincaii, Maiorii, Laureanii, Cipării* noştri. Deci nu e mirare, că trecutul istoric al Banatului e acoperit încă de ceaţă cu greu de pătruns. Abia dela desrobirea bisericii româneşti încoaci, putem zice că se începe ştiinţa peste tot, deci şi istoriografia, în Banat, reprezentată prin P. Drăgălina şi Dr. G. Popoviciu, ale căror scrieri au o netăgăduită valoare, chiar şi pentru aceea, pentrucă ei au desfundat ţelina.

Istoria Banatului reclamă încă munca înteţită a mai multora, şi nici nu se poate aşteptă, ca un singur om s'o mântuiască. Epoca Banatului sub Romani este una dintre cele mai puţin scrutate de istoricii români, şi aceasta împrejurare apoi m'a şi determinat ca să mă ocup şi aprofundez în aceasta materie vastă. Lucrarea de faţă este un început, şi contemplez să-i urmeze acesteia şi altele în direcţia aceasta.

In aceasta lucrare am avut de ţintă mai cu seamă două lucruri: 1. Să arăt, că în Banat pulsā o viaţă romană superioară multor provincii locuite de Romani. 2. Să deştept interesul la cei indicaţi, pentru a aprofundà şi lărgi terenul de cunoştinţă cu privire la trecutul acestei provincii. Şi dacă reuşesc cât de căt în scopul meu, munca mea e pe deplin răsplătită.

La expunerea aceasta m'am folosit de isvoarele următoare :

Archeologiai Ertesitő.

Leonard Bohm: Geschichte des Temeser Banats.

Heinrieh Francke: Zur Geschichte Trajan's und seiner Zeitgenossen.

Kirâly Pal: Dacia Provincia Augusti.

Milleker Bodog: Del-Magyarorszăg romai regiseg leletei.

Peşti Frigyes: A szorenyi bânsâg es Szoreny vărmegye tortenete.

Szentklâray Jeno: Krasso-vârmegye os-hajdana.

Tortenelmi es regeszeti ertesito.

Oraviţa la 4 Septemvrie 1923.

Traian Simu.

INTRODUCERE.

Filosoful Seneca a spus-o cândva: „Ori unde a învins Romanul el şi locuieşte." Şi cu drept cuvânt, pentrucă toate ţările cucerite de Roma, au fost transformate cu repeziciune uimitoare în astfel de colonii, unde viaţa romană era reprezentată ca şi pe malurile Tibrului. Spusele lui Seneca s'au adeverit şi cu privire la Dacia.

La începutul secolului întâi d. Chr., imperiul roman se întinse şi peste Adriatică, chiar până la Marea-Neagră şi Dunăre. Se aştepta numai prilejul, pentrucă un împărat puternic se împingă graniţele imperiului şi peste Dunăre, până aproape de isvoareîe Tisei, Şiretului şi Prutului, ca apoi, şi pe aici, să-şi eternizeze Romanii glorioasa lor existenţă.

La 106 d. Chr. veni marele împărat Traian care, zdrobind stăpânirea Dacilor, întemeia provincia „Dacia Felix", înzestrată dela natură cu toate bogăţiile, lipsindu-i numai un chivernisitor harnic şi cuminte, ca să prefacă această provincie într'un adevărat raiu pământesc.

Pentru îndeplinirea acestei opere, Romanii aveau mijloace abundente. Fiind oameni practici, la ei lucrul principal era, că după ce cuceriau vre-o tară, îndată o legau cu

drumuri solide cu Roma. Astfel şi coloniile cele mai îndepărtate erau în strânsă legătură cu inima imperiului. Prin aceste artere sângele ce venea din inima imperiului roman, aducea cu sine cultura şi civilizaţia latină, făcând din regiuni sălbatice ţinuturi înfloritoare, pline de oraşe, castre, cetăţi etc, despre a căror existenţă istoria şi arheologia, până'n ziua de azi, ne dau cele mai frumoase dovezi. Dar provinciile ocupate se transformau repede şi din motivul, că Romanii îşi schimbau bucuros vetrele vechi cu ţările noui cucerite, pentru ca astfel să-şi înlesniască traiul, ducând acolo o viaţă mai tihnită.

Nu se găsea ţară unde veteranii romani, să nu se fie amestecat cu pământenii respectivelor ţări şi astfel totul se schimba şi se resădia. In provinciile cucerite, civilizaţia şi cultura romană era apărată, în afară, de legiuni şi cohorte, recrutate din toate părţile imperiului. Dar armata romană, pe lângă aceea că apără imperiul de vrăjmaşi avea şi misiunea de a propaga şi infiltra pretutindeni limba şi obiceiurile romane. In lăuntrul imperiului eră încă o armată bine organizată de funcţionari şi intelectuali, cari căutau să romanizeze cât mai repede pe supuşi. Alţi factori, pentru realizarea scopului urmărit erau comercianţii, industriaşii şi mai ales agricultorii, cari aşezaţi în coloniile noui, fiind în contact permanent cu cei puşi, îi romanizau şi ei. Astfel s'a petrecut şi în Dacia.

Traian, în locul populaţiunei dacice răríte prin cumplitele răsboaie, aşează o mulţime de oameni din toată împărăţia sa, mai ales din Illiria şi Pannonia, provincii, unde cultura romană era răspândită ca şi în Italia. Nu era îoe în Dacia cucerită, unde Romanii să nu fie exploatat tot ce era posibil. Pretutindeni căutau să prefecţioneze, să utilizeze, şi rar să întâmpla să strice, sau să nimicească ce găsiau potrivit intereselor lor practice. Astfel fiind Romanii, Dacul s'a contopit cu ei, cu limba şi obiceiurile romane, primind bucuros să fie numit şi dânsul *Cive roman*. Nu-i mirare, deci, că Dacia într'un timp relativ scurt, s'a romanizat complect, cu toate că era aşezată la marginea imperiului.

In afară de armată şi coloniştii romani, un alt factor puternic, care, deşi nu producea, dar înlesniia pretutindeni propagarea culturii romane în Dacia, eră întinsa reţea de drumuri, prin care provincia nouă ajungea să fie legată cu centrul Italiei. De alungul acestor drumuri s'au întemeiat oraşe cu întocmiri trainice şi înfloritoare, tabere statornice, turnuri de strajă şi de apărare, lăcaşuri pentru adăpost, de unde repede s'a întins puterea şi neântrecuta înfluinţă romană până la cele mai îndepărtate unghiuri ale Daciei.

In această privinţă dintre toate provinciile României-Mari, Banatul nostru se poate mândri cu cea mai bogată dovadă despre măreţia strămunilor nostrii, stăpâaitori de odinioară.

Că avem astăzi orientări exacte despre aşezămintele Romanilor în Banat, atât în cele geografice, cât şi în nomenclatură, se datoreşte în primul loc marelui om de ştiinţă Claudius Ptolomaeus din Alexandria, născut pe la 150 d. Chr., care mai întâi descrie şi înfăţişează Dacia ca un întreg cu hotare naturale. La sud arată, că hotarul Daciei era Dunărea. Aici trebue să amintesc, că acest fluviu pe vremuri avea două numiri, în cursul superior şi de mijloc se numia Danubius, numire care se pare a fi de origine celtică, iar în cursul inferior după Ptolomaeus, începând dela Axopolis (Cerna-Voda) a fost cunoscută de Istros, botezat astfel de Traci. La răsărit stabileşte hotarul Daciei cu râul Tyras (Nistrul) la nord cu Carpaţii-Nordici de astăzi, iar la apus cu râul Tisa, pe care'l numeşte greşit: Tibiscos, pentrucă sub Tibiscos sau Tibiscus toţi ceialalţi scriitori au înţeles Timişul

Dar nu numai clasicul geograf Ptolomaeus, ci şi alţi scriitori din antichitate au contribuit cu izvoare preţioase la destăinuirea trecutului Daciei-Traiane şi în consecinţă a Banatului nostru. Aceştia amintesc toate localităţile, mai însemnate, le fixează chiar şi poziţia geografică, descriu o mulţime de râuri, de unde le ştim şi numirea lor de pe vremea Romanilor. Aşa Timişul, după cum am arătat, s'a numit; Tibiscus, iar afluenţii acestuia râul Pogonici, după cum ne spune anonimul din Ravenna, a avut numele de Bugalus, dar mai

târziu Buganus. Afluentul Berzava pe vremuri eră cunoscut de Bersooia, sau Bersobis, iar pe Tabula Peutingeriană şi la anonimul din Ravenna cu acest nume era şi un castru. Despre acest râu se susţinea că este de origine dacică, însă unii filoslavi ca de exemplu Jiricek, Schafarik etc. îl derivă dela „brzo" (pe slavoneşte repede), cei de pe valea Berzavei însă îl cunosc de un râu domol. — Tot discuţii în acest senz s'au făcut şi cu privire la originea râului Cerna, amintit de Ulpianus, Ptolomaeus, şi „Tabula Peutingeriană" de Tsierna, la gura căruia s'a întemeiat şi o colonie, care purtase numirea râului. Râul Caras ocure de asemenea în însemnările mai multor scriitori de pe vremuri, aşa de pildă la Priscus Rhetor, care din prilejul participării sale la nunta lui Atila îşi face notiţe pe unde a umblat şi petrecut, amintind, că a trecut şi peste râul: Drecgn, stabilindu-i tot odată şi locul vărsării în Dunăre, de unde uşor s'a putut deduce, că e vorba de Căraş. Scriitorul Jornandes îl înregistrează cu numele de Drica, iar la Plinius este amintit subt numele de Apo. Peşti şi Schafarik derivă numirea râului dela cuvântul slavon „cras" ce înseamnă pe româneşte frumos.

Un mijloc care a servit şi mai exact la cercetarea diferitelor descălecări romane în Dacia, a fost „Tabula Peutingeriană", care ca lucrare cartografică se înseamnă între cele mai vechi, despre care se susţine că s'a

desemnat subt domnia lui Alexandru Sever (222 — 235). Alţi istorici şi arheologi cred, că harta s'a făcut pe timpul lui Valentmian (364 — 375), iar Dr. K. Miller susţine, că autorul acestei hărţi vestite ar fi un aşa numit *Castorius* (Die Weltkarte des Castorius genant die Peutingerisehe Tafel). Părerea acestora se bazează pe împrejurarea că Tabula indică stânga Rinului, ca ţinut stăpânit de barbari, care înainte de Valentmian era sub stăpânirea romană. Pe harta Daciei încă se vede aşezarea mai multor popoare neromane, cum sunt: Amaxiobii, Sarmaţii, Lupionii, Venedii, Bastarnii, Pitii, cari, probabil, au trăit în diferite ţinuturi, după ce Aurelianus îşi retrase legiunile din Dacia.

O copie a întregei hărţi prin secolul al 12-lea este desemnată de un călugăr din Colmar. Copia aceasta ajunge apoi în posesiunea lui Peutinger, iar dela acesta în biblioteca Burgului din Viena. Harta arată peste tot diferitele drumuri romane, precum şi cetăţile, oraşele ce erau de alungul lor. Astfel a fost mult uşurată munca acelor bărbaţi de seamă, cari s'au nizuit a scoate la lumina zilei multele monumente romare din provincia noastră, de noi, Românii, în mare parte necunoscute.

DRUMURI ŞI VALURI.

Ca pretutindenea în imperiul Roman, astfel şi în Dacia, drumurile aveau mai mult caracter militar de cât comercial, fiind intreţinute de stat cu multă grijă şi cu sume enorme. Erau foarte solide, netede şi largi, iar de alungul lor la anumite distanţe se ridicau pentru călători lăcaşuri de repaos, unde se înschimbau trăgătorii. Unde poziţia topografică îngăduia se construiau turnuri de strajă (speculae), cari aveau menirea să supravegheze nu numai drumurile, dar se observe şi ori ce încălcare străină. Un astfel de turn a existat de pildă pe dealul Vărsatului, unde orizontul se lărgeşte departe spre şesul dela vest şi la sud până la Dunăre.

Şoseaua cea mai însemnată este fără îndoială aceea, care se începe în Banat la gura Cernei şi era în legătură cu marele drum ce trecea prin Moesia de alungul Dunării. Lângă gura Cernei, Traian a întemeiat o mare colonie şi anume *Trans-Tierna:* Orşova de astăzi. (In Moesia, peste Dunăre după unii istorici, era deja mai de mult ridi-

cată pe locul comunei Techia de astăzi *Tierna).* Dela Trans-Tierna drumul mergea spre mează-noapte, pe ţărmul stâng al Cernei la *Ad-Mediam* (Mehadia), ca distanţă de XI milia passuum (o milă romană este egală cu 1*48 km.) adecă la 17 kilometrii. Loc vestit nu numai pentru tabăra romană ce era acolo, şi pentru aşezarea puternică a unei popu-laţiuni romane, ci şi pentru scălzile vindecătoare, cari şi până'n ziua de astăzi şi-au păstrat bunul renume. La izvoarele lui Hercule se adunau Romanii, începând dela pătura cea mai de jos până la cei mai înalţi dignitari, nu numai din Dacia şi vecina Moesia, ci chiar şi din alte provincii mai îndepărtate. Astfel vedem pe Calpurnius lulianus, delegatul Moesiei, închinând un altar lui Hercule şi apelor lui calde. Simo-nius lulianus, un strălucit propretor al Dacilor, ne-a lăsat o inscripţie, dedicată lui „Hercule cel sfânt", pentrucă s'a tămăduit de boala sa. Pompeius Celer prefectul cohortei prime a Ubilor, ce se afla în vecinul Praetorium, închină „Neînvinsului Hercules" un altar etc. Dela Ad-Mediam, drumul mergea tot spre nord la *Praetorium* nu departe de Plugova de astăzi. Ca distanţă dela Ad-Mediam până la Praetorium, Romanii au calculat 14 mile. De aici drumul a atins *Gaganis* din apropierea comunei

Domaşnia, depărtare de 9 mile. Drumul trece de aici prin strâmtoarea dintre Teregova, pe vremuri *Ad-Pannonios* (9 mile) şi Slatina la *Masclianis* (11 mile), ca astfel prin valea Timişului să se ducă până la cetatea, ce poartă numirea râului, la *Tibiscum,* lângă Caransebeşul de astăzi (14 mile romane).

Dela Tibiscum şoseaua se întoarce spre răsărit, pe valea Bistrei în sus, până la *Sarmisegethuza,* capitala Daciei. Plecând din Tibiscum spre Ardeal, drumul duce la *Agmonia* lângă comuna Zăvoi, cu distanţa de Caransebeş de 14 mile, adecă aproape 20 km. De aici drumul duce la *Pons-Augusti,* la stânga comunei Voislova. Dela Agmonia până la Pons-Augusti, Romanii au socotit 8 mile, ceeace ar fi 12 km. De aici drumul trece prin comunele Băuţari, Bucova, apoi prin strâmtoarea „Poarta de Fer", Zăicani şi Paucineşti la capitala Daciei, care ca .depărtare dela Pons-Augusti a fost de 15 mile. Dela Sarmisegethuza acest drum a străbătut întreagă Dacia, până la izvoarele râurilor Tisa, Şiret şi Prut.

Afară de drumul acesta principal a pornit încă unul tot pe pământul Moesiei. Dela *Viminacium* (Costolac) pe lângă Dunăre la *Lederata* (Ruma), unde se afla încă o tabără puternică, drumul de aici trecea peste Dunăre la

gura râului Caras, unde era tabăra *Apo* sau *A-Ponte* după arheologul Torma: *Ponte-Fluvii,* în apropierea comunei Zgrebenăţ. Distanţa dintre Lederata până la Ponte-Fluvii a fost 12 mile, adecă 18 km. De aici drumul pornia în spre mează-noapte pe valea Carasului şi trecea spre însemnata *Arcidava,* (Vărădia de astăzi), în depărtare dela Ponte-Fluvii: 12 mile. Mai departe, drumul ducea tot spre nord, în spre frumoasa vale a Cernovăţului, atingând comunele Comorişte şi Forotic, ca apoi lângă Sur duc să ajungă la *Centum Putei,* la 12 mile distanţă dela Arcidava. De aici drumul mergea la *Berzovia* (iar 12 mile distanţă), ca să treacă prin hotarul comunelor Ramna, Valeapai şi Dulău, iar de aici se înclina puţin spre sud, să atingă *Aizizis,* adecă Furliugul, distanţă de Berzovia a fost iarăş 12 mile. Dela Furliug drumul luâ direcţia spre nord, ca prin *Caput-Bubali* (între Dălineşti şi Valea Boului, distanţa socotită greşit numai 3 mile) să se împreune la Tibiscum cu drumul dela Trans-Tierna.

Afară de acestea drumuri principale, mai erau şi altele secundare, ca d. e. dealungul Murăşului: acesta şi-a luat începutul la gura Mureşului unde a fost oraşul *Pasticum,* care dealtcum erâ în posesiunea Sarmaţilor. Urmele acestui drum la noi în Banat se dis-

ting pe lângă Cenadul-Nemţesc, Aradul-Nou şi Bulci, unde s'au găsit şi rămăşiţele unui castru.

Un alt drum lateral s'a ramificat dela *Praetorium* (aproape de Plugova) spre vest, in valea Âlmăjului. Aproape de comunele Petnic, Lăpuşnic şi Dalboşăţ s'a dat de urmele acestui drum, care se presupune a fi fost mai ales comercial. Drumul acesta a atins apoi Sasca, Potocul, iar de aici la Arcidava (Vărădie). Se mai susţine de unii arheologi, că a existat încă o cale dealungul Dunării, care s'a început la Orşova şi s'a terminat la Panciova; alţii susţin că drumul ar fi fost numai pe malul drept al Dunării, iar pe cel stâng erau numai fortificaţii şi se presupune, că au fost ridicate pentru a apăra imperiul de orice năvăliri barbare dela nord.

Un alt drum s'a început dela castrul *Canonia* (Vârşeţul de astăzi), care erâ ridicat pe şoseaua principală, dintre. Lederata şi Tibiscum; drumul s'a ramificat spre *Potula* (între Deta şi Denta) la *Zurohara* (Timişoara), iar de aici la *Bacaucis* (Foeni), de unde ajunge la Mureş. In fine a mai exitat un drum, care dela Dunăre s'a strecurat prin regiunile montane din judeţul Caraş-Severin. Acesta s'a început la Moldova-Veche, trecând prin Moldova-Nouă la Sasca, iar de aici la Ciclova, Oraviţa,

Maidan, Dognecea apoi Bocşa, şi se termina la Berzovia. Afirmaţia aceasta se poate susţine, cu toate că de urmele acestui drum până astăzi nu s'a dat. Dar având în vedere dovezile, care ne arată că minereurile din aceste ţinuturi încă de pe vremea Romanilor erau în exploatare, cu toată certitudinea putem susţine şi existenţa drumului acestuia.

Numai din drumurile aici indicate, ne putem închipui ce avânt mare a putut avea şi pe vremea Romanilor provincia noastră, iar dacă trecem în revistă şi oraşele şi toate celelalte aşe-minte, de a căror urmă până astăzi s'a dat, trebue să ni-se formeze convingerea, că Banatul eternizează în mod admirabil gloria romană.

Tot de construcţii militare sunt considerate şi valurile, şanţurile romane, cari ca mijloace de întărire şi apărare, se pare, că Romanii le-au împrumutat dela popoarele barbare. Aceste valuri, pe întinsele câmpii ale Banatului, se văd în mai multe locuri, şi este curios, că scriitorii din antichitate nu prea fac mărturisiri exacte despre originea lor. Unii arheologi, ca de ex. Torma, cred, că şanţurile acestea s'au făcut pe timpul lui Augustus, ca apărare în contra

Dacilor, iar mai târziu ca întărituri contra barbarilor şi atunci le considerăm ca opere de ale strămoşilor noştri. Sunt însă alţii, ca de pildă Grisellini, cari presupun, că valurile din Banat sunt zidite de popoare mongole, cari au străbătut şi trăit prin părţile acestea pe timpul marei migraţiuni.

La Alibunar se desting foarte bine aceste valuri, pe alocuri cu lăţimea de 4·5 m iar creasta lor de 1·5 m. Acest val se iveşte apoi între comunele Parţa Zgrebenăţ şi Gaitas, însoţind toate variaţiile terenului.

Un al doilea val se trage dela Lipova spre Zăbrani, iar de aici spre sud-vest către Chesinţ, ca apoi prin apropierea comunelor Bencec şi lanova să atingă Remetea şi să treacă peste râul Beghei spre Moşniţa şi Bucovăţ. Valul ţine acum direcţia spre sud, iar aproape de Dragşina ajunge la Timiş. De aici şanţul în direcţia menţionată se iveşte la Sacoşul-Turcesc, Stamora-Română, ca apoi la Birda să treacă peste Berzava. De aici atinge comunele Berecuţa, Buchini, Gherman, Jamul-mic, Vârşăţ şi Zgrebenăţ, ca dela aceasta spre sud, să se piardă în râul Căraş.

O altă linie se începe dela ţărmul stâng al Mureşului şi trece prin comuna Fibiş, se strecoară printre Murani şi Cerneteaz şi, trecând peste Beghei atinge

Timişoara, pe ia „Casa Verde" şi subur-biul Mehala, Se iveşte de nou sub pădurea Şagului şi ajunge la râul Timiş, iar de aici încolo peste satele Lighed, Jebel, Folia, spre colinele comunei Deta, apoi la Opatiţa şi Mănăstirea sf. Gheorghe. Valul la Omor apare din nou, străbăind Berzava ţine direcţia spre sud până la comunele Stamora-nemţească şi Dejan, de unde intorcându-se spre sud-vet la Vătâni, se pierde în partea de răsărit a mlaştinei dela Alibunari. Intre comunele Alibunar şi Sân-Mihai, valul se arată iarăşi şi, strecurându-se prin „Pesăcul" (dunele de nisip) dela Deliblata, să se termine aproape de Cuvin la Dunăre.

Dacă şi după atâtea veacuri, pe lângă toate devastările timpului, aceste construcţii, după cum am arătat, în unele locuri se menţin şi peste un metru înălţime, ne punem întrebarea: cât de mult trebuiau ele să se înalţe pe vremea când s'au întocmit?

CETĂŢI.

Cunoscând drumurile şi valurile romane, arăt acum, în serie alfabetică şi localităţile cele mai însemnate, cari până astăzi au fost studiate de către cercetători. O bună parte din localităţile aici înşirate, după cum am văzut şi până aici, îşi trag .originea dela Daci, pentrucă Romanii, după cum am amintit mai înainte, rar dărâmau cetăţile cucerite, pastrându-le astfel şi vechile lor numiri. Numai la cele întemeiate de ei, le puneau numiri romane.

înainte de a întră însă în materie, să vedem ce au fost, cum, şi în ce scop erau construite acele cetăţi, sau castre romane.

Castrele, ca şi şoselele şi valurile erau construcţii militare, ridicate pretutindeni, pe unde zburase acvila romană. Pentru aşezarea lor, poporul roman alegea cele mai însemnate puncte strategice, unde întărindu-se bine, aceste fortăreţe serviau ca bază de operaţiune pentru a înainta în inima duşmanului, sau pentru a apără regiunile ocupate. Pentru soldaţii romani, castrul eră *„patria absentă*" în

senzul strict al cuvântului, mai ales atunci, când luptau în aite ţări străine. Iată de ce Romanii erau maeştri neîntrecuţi în zidirea acestor cetăţui, şi astfel aproape nici un castru roman n'a putut să fie cucerit de duşmani, fiind întocmit aşa, încât regularitatea cea mai perfectă era întruchipată în el. Orice confuzie era uşor înlăturată, când era vorba de luptă, pentrucă fiecare îşi ştia dinainte locul, unde avea să se grupeze şi ce se facă, iar, ajungând la atac, ştia pe care poartă să iese la luptă. In timp de pace de asemenea, fiecare îşi ştia îndatoririle, ce avea să le îndeplinească, cunoscându-şi fiecare datoria.

Castrele erau construite cu preferinţă în formă pătrată, având ziduri puternice şi lungi până la 200 metri ia cele stabile sau permanente (pentrucă erau şi lagăre temporale, mai ales în timpul răsboaielor de cucerire); pe lângă aceea porţile şi colţurile zidurilor erau întărite cu turnuri de apărare. In afară zidurile erau împrejmuite, cu excepţia celor patru porţi de ieşire construite în fiecare zid, de şanţuri adânci, cam de 3—10 metrii, având o lăţime de 20 — 30 m., cari în timp de asediu se umpleau cu apă.

In interior castrul se împărţia în străzi paralele şi drepte, iar dela o poartă până la alta conducea câte-o cale largă, având încrucişare la centru, dealungul

cărora erau înşirate corturile legionarilor. Ceva mai la o parte, dar nu aşa departe de centru, sau de piaţă numită: *forum,* era *praetorium* încunjurat de altarele zeilor, de tribunalul militar, de questor, de tribuni centurioni etc.

Castrele stabile, permanente, erau canalizate, aveau apaducte, băi, cu un cuvânt înzestrate cu tot ce era necesar pentru viaţa igienică şi comoadă a ostaşilor.

Pe lângă castrele stabile cucerite adesea se zidiau municipii, pe alocuri oraşe înfloritoare. Municipiile în desvoltarea lor au trecut prin anumite faze. Adese-ori se întâmpla că veteranii, neputându-se deslipi de castrul, unde trăiseră o viaţă întreagă, îşi ridicau împrejurul castrelor un fel de barăci, sau colibe, numite *canabae,* în cari trăiau cu familiile lor, îndeletnicindu-se mai ales cu negoţul, vânzând ostaşilor mâncări, beuturi, articole cosmetice etc.

In asemenea canabae puteau trăi în mod stabil şi permanent, numai cetăţeni romani, numindu-se *„veterani et cives Romani",* iar după unele inscripţii aflate: *„cives Romani Legionis XIII Geminae"; ori: „veterani et cives Romani consis-tentes ad Canabas Legionis quintae Mace-donicae."*

La început aveau administraţie militară, iar mai târziu, când au luat numirea de *Viei Canabenses,* în fruntea lor

stăteau ca funcţionari civili doi magistraţi şi un edil; iar mai târziu, luând proporţii mari, nu se mai numeau Canabae, ci municipii, cari erau conduse de senat, duumviri, questori etc.

Ad-Mediam. Istoricul Griselini susţine, că însuşi împăratul Traian ar fi fost ziditorul acestui oraş vestit pentru izvoarele lui tămăduitoare. La anul 1736 generalul Andreas Hamilton, guvernorul Banatului din prilejul inspecţiunilor făcute pe Dunăre, cercetează cu mult interes şi izvoarele termale dela Mehadia. Atunci, când la propunerea generalului, împăratul Carol al VI-lea dă ordin pentru restaurarea băilor, zidindu-se mai multe stabilimente —, s'au desgropat o mulţime de antichităţi romane: statue, monete, table cu inscripţii etc, cari toate vorbesc despre înflorirea acestor locuri de pe timpul împăraţilor romani.

Aceste bogăţii istorice au fost transmise, parte muzeului din Viena, parte, dimpreună cu multe alte antichităţi din Ardeal, împodobesc până astăzi şalele bibliotecii imperiale. Transportul din anul 1755 nu văzuse locul destinat, pe semne nici Dumnezeu n'a voit, ca toate amintirile străbunilor noştri să fie păstrate la străini, căci corabia, ce ducea relicviile noastre, se scufundase în Dunăre, lângă Budapesta. Dintre multele inscripţii referitoare la Ad-Mediam (peste două-

zeci), arăt la câteva textul pentruca să ne formăm o icoană clară despre cultul ce-l aveau Romanii faţă de renumitele băi şi ocrotitorii acestora.

HERCULl INVICTQ. L. POMPEIUS. CELER. PRAEF. COOR. I. UBIORUM. V. S.

ori: HERCULL SANCTO. SIMONIUS. V. C. PRAESES. DACIARUM.

Sau aceasta: HERCULl. SALUTIFERO. Q. VIBIUS. AMILLIUS. AUG. COL. DAC. PRO. SALUTE. JULIANI. FILII. SUI

Următoarele două inscripţii ne arată şi cultura pentru zeul Esculap şi Higia:

AESCULPIO. ET. HIGIAE. P. ANSA-TURNINUS. D. C. COL. V. S. L. M. AESCULAP. ET. HYGIAE. PRO. SALUTE JUNIAE. CAECILIAE QVOD. A. LONGA INFIRMITATE. VIRTUTE. AQUARUM. NUMINIUS. SUL REVOCA-VERUNT. T. B. A. EJUS V. S. L. M.

Prin iscripţia ce urmează, Traian arată mulţumită nu numai zeilor lupiter-Stator, ci şi lui Hercule pentru învingerea asupra lui Decebal: IOVI. STATORI. HERCULl. VICTORI. M. ULPIUS. NERVA TRAJANUS. CAE-SAR. VICTO. DECEBALO. DOMITA.

DACIA VOTUM. SOLVIT. ASPICE. ROMULE. PATER. GAUDETE QVIRITES. VESTRA. ISTA. EST. GLORIA.

Cetatea era zidită la capătul de nord al comunei Mehadia de astăzi, un zid care după cum s'a constatat, avea 40 metri lungime. La bază zidul avea 2 metri grosime, ia mai însus 1·5 m. De aici deducem, că acest castru, în raport cu altele, a fost cu mult mai solid construit. Probabil, pentrucă era la un loc mai expus, ţinând seamă, că acest castru avea şi misiunea să apere podul din apropiere, ale cărui ruine reamintesc pe neîntrecutul meşter din Damasc, Apollodorus.

Ad-Pannonios erâ aşezat spre nord de comuna Domaşnia de astăzi, la o depărtare de 3 km. Avea o poziţie strategică ireproşabilă, pentrucă acolo se întâlnesc văile Luncaviţei şi Domaşniei. Urme despre acest castru, ochiul neexpert momentan nu obsearvă, pentru că plugul Domăşnenilor au nivelat binişor pământul, pe care se înălţase pe vremuri cetatea romană. Cu toate acestea Bolesny, care cel dintâi a cercetat în mod ştiinţific acest ţinut, a daf la 1881 peste o mulţime de rămăşiţe din vechea zidire. Pe vremea aceea teritoriul, pe care se afla castrul, aparţinuse unui Domăşnean de subt Nr. casei 323.

Agmonia, sau după Tabula Peutingeriană *Agnavis,* ori Agnavie, este castrul stabilit, dela comuna *Zăvoia* spre vest, nu departe de drumul ce duce la Haţeg, de arheologul Torma la anul 1881. Se susţine, că a fost ridicat de împăratul Traian, încă de pe vremea primelor sale expediţii, făcute contra lui Decebal. Castrul acesta avea să păzească importanta trecătoare dela Porţile de Fier. Săpături mai remarcabile nu s'au făcut aici nici când, şi astfel nici despre trecutul acestei cetăţi multe însemnări nu s'au putut face.

Cu privire la stabilirea castrului *Aizizis* sau *Aihihis* sunt două păreri, Halavâts susţine a fi locul acestui castru în hotarul comunei *Furliug,* aproape de râul Pogonici, nu departe de drumul, care duce la Remetea. Arheologul Torma, descoperind însă pe un deal din apropierea comunei *Ezeriş* temelia unei construcţii romane, afirmă, că numai aici a fost intemeiat castrul şi nu altundeva. Astfel rămâne, că în aceasta materie să se pronunţe de aici încolo Arheologia română.

Arcidava. Cetatea aceasta a fost situată spre sud-vest de comuna Vărădia de astăzi, aproape de podul Carasului şi de drumul ce duce la comuna Greoni.

Carasul de multe-ori inundează aceasta parte a locului numită de Vărădieni:

„Rovină". Castrul avea forma de oblong, încunjurat fiind de ziduri puternice, având cel dela răsărit 187 iar cel dela sud 164 paşi, La temelia acestor două ziduri, în urma cercetărilor făcute, s'a constatat câte-o deschizătură lungă, una fiecare de 10 paşi, acestea ne indică locul porţilor. In faţă cu zidul dela miază-zi s'a observat si existenta mai multor construcţii de piatră, care, după părerea scrutătorilor, au fost praetorium-ul, adecă locuinţa comandantului cetăţii. Pe dealul Chilia s'a aflat şi baza unui turn de strajă (specula), care a fost legat de cetate cu un coridor. Săpături s'au făcut în mai multe rânduri, aflându-se de atâtea ori oase şi diferite alte obiecte romane, precum şi bani de aur şi argint, de pe vremea împăraţilor Vespasianus, Nero, Domiţian şi denari de pe timpul domniei lui Traian.

Pentru stabilirea castrului Arcidava, o sumedenie de istorici şi arheologi au avut păreri diferite, aşa Griselini îl pomeneşte în scrierile sale în mod vag: ca pe o cetate, ce trebue căutată în Banatul-Timişan. Weigel caută cetatea undeva dealungul Dunării, iar Sulzer pe lângă Piteşti şi râul Argeş. Meyer în Conversations Lexikon, ediţia primă, caută castrul lângă Oraviţa. Forbiger dealungul râului Nera, ori aproape de Sasca şi Slatina. La Vârşăţ a fost căutat de: Ilics,

Miletz, Ortvay şi Tornaschek. In sfârşit, în vara anilor 1880—1882 prof. Torma i-a fixat în mod definitiv locul acestei vechi cetăţi dacice la Vărădia.

Arcidava este de origine dacică, dovadă pentru aceasta ne serveşte însăşi terminaţiunea numirei în *„dava",* ce dealtmintrelea ocure la o mulţime de localităţi din Dacia, ca de pildă: *Uiidava, Comidava, Patridava, Ziridava, Nentidava, Sandava, Burridava, Acidava etc.* După explicările mai multor fiologi şi istorici, cuvântul *„dava",* la Daci, ar fi însemnat *loc întărit.* Eruditul nostru Haşdeu îi face asămănarea cu turanicul „teba" (deal), ori cu macedonicul şi grecescul: *„daba".* De părere aproape analoagă cu Haşdeu este şi Leonard Bohm, care susţine că „dava" în limba dacică ar fi însemnat deal. Mullenhof crede, că este una cu cuvântul „dama" din limba sancrită, ce înseamnă casă, pe latineşte domus, slavoneşte doma.

Bacaucis, este comuna Foeni din judeţul Torontal. Augustin Bârâny la 1845 face primele cercetări serioase aici, îndemnat la aceasta de multele obiecte şi cărămizi cu pecete romane, ce s'au găsit atunci în măsură foarte mare. La 1890 Francisc Cumont descrie în mod ştiinţific rezultatele cercetărilor sale, spunând într'altele că în grădina castelului Mocioni şi în nemijlocita ei apropiere a

aflat fundamentul vechiului castru roman, găsind tot atunci şi nişte monumente epigrafice, bani, vase etc.

Bersovia, veche fortăreaţă dacică, care ocură şi subt numele de *Bersobis,* astăzi se ştie că este fruntaşa comună Berzovia sau cum i-se mai zice: Jidovin. Cetatea aceasta a fost luată în stăpânire de Traian încă din primile sale lupte cu Decebal, iar după ce Dacia devine provincie romană, castrul se preface în municipiu. Fortăreaţa aceasta încă dela început a luat un avânt puternic. Cauza este a se căuta în împrejurarea, că aici s'au încrucişat drumurile dela Arcidava şi Moldova-Veche. De altă parte însăşi poziţia topografică a ridicat cetatea aceasta de asupra celorlalte din împrejurime, fiind construită acolo, unde munţii se pierd în şes, devenind astfel un centru nu numai strategic, ci şi comercial.

Primele descoperiri şi dări de seamă s'au făcut la anii 1792—1793, şi însărcinaţi cu aceasta de către „Camera erarială" au fost Hofinger şi inginerul v. Braun. In urma săpăturilor, ce s'au făcut pe atunci, s'a scos la iveală praetorium-ul şi alte case, la cari s'a deosebit bine peristil-ul, frigidarium-ul, caldarium-ul, precum şi ţevile apaductelor şi canalelor. Casele, după părerea cercetătorilor Hofinger şi v. Braun, erau zidite după modelul celor din Pompei, Săpături mai

remarcabile s'au făcut de atunci încoaci la anul 1866, când s'au aflat mai multe arme romane, iar la 1871 s'au scos la lumina zilei mai multe cărămizi cu pecetea legiunilor IV şi XIII. Tot atunci s'au desgropat şi diferite unelte de gospodărie, bani, cu inscripţia împăratului Vespasianus, Traianus şi Commodus. In hotarul comunei, plugul şi sapa ţăranilor de multe-ori se împiedică în diferite obiecte antice romane, cărora de sine înţeles ceice Ie găsesc nu Ie atribue nici o importanţă. Dar nu numai aici, ci şi în hotarul comunei vecine *Ramna,* ţăranii au dat peste felurite rămăşiţe romane, mai cu seamă pe dealul „Gurguele" şi la „Văiegoasa", ceeace ne întăreşte convingerea, că ţinutul acesta întreg ascunde multe bogăţii istorice, de cari de aici înainte are să se îngrijască Arheologia română.

Canonia este Vârşeţul de astăzi. După cercetările făcute la anul 1885, cu prilejul aranjării gradinei oraşului, s'au scos o mulţime de obiecte romane, ba chiar şi o tablă cu inscripţii. Tot în grădina publică a oraşului, şi în împrejurime s'a descoperit la anul 1888 temelia unei zidiri puternice, ce se crede a fi castrul Canonia, pentrucă din prilejul săpăturilor s'a scos şi o mulţime de cărămizi romane, iar într'o căldare s'au găsit bani de aur şi argint de pe vremea împăraţilor Antonini.

Capul Buhali. Acest castru se construise de Romani între comunele Delineşti şi Valea-Boului, nu departe de drumul de ţară dela *Brebul,* servindu-le, încă din primite lupte, ca sprijin la anevoioasele ofenzive ce le-au avut prin aceste locuri. Cercetări ştiinţifice s'au făcut la anii 1880 şi 1891 de către Torma şi Halavats, cari i-au stabilit locul, până atunci încă nesigur. Forma lui este un pătrat cu o lături de 80 metri, iar zidul construit din piatră de granit, avea grosimea de 1·20—1·50 metri. De atunci până astăzi, afară de ţăranii cari caută comori, nimeni altul n'a mai cercetat castrul.

Centum Putei. După părerea arheologului Torma, castrul acesta s'a întemeiat în apropierea comunei *Surducul-mare.* Dânsul a găsit aici urme despre existenţa acestui castru la anul 1882, când i-a stabilit şi forma da dreptunghiu, având 143 m. lăţime şi 160 m. lungime. Partea aceasta a locului, care se întinde şi peste drumul care duce la Doclin, locuitorii o numesc „Rovină". In mai multe rânduri s'au găsit aici o sumedenie de urme romane, într'altele vase de lut, bani şi cărămizi cu pecetea legiune a IV-a. Unii istorici şi arheologi nu sunt de părerea lui Torma cu privire la stabilirea castrului, aceştia îl caută dea-

lungul Dunării, între Panciova şi Orşova. Astfel pentru fixarea acestei fortăreţe deasemenea rămâne loc deschis. *Contra-Margum,* sau după o hartă din secolul al 4-lea, s'a numit: *Castra Augusta Flavianesia,* iar după Priscus, care trăise în veacul al 5-lea: *Constantia,* adecă Cuvinul din Jugoslavia. Situaţia locului ne spune dela prima vedere, că avem în faţă-ne unul dintre acele puncte de observaţie strategică, căruia Romanii trebue că i-au dat mare importanţă, pentrucă, de pe terasa cetăţii de altă dată, ochiul măsoară spaţiuri întinse în toate direcţiile. Se pare că cetatea s'a întemeiat pe un platou înălţat, în mod artificial, care formează un povârniş îndrăzneţ în spre luciul Dunării. Castrul, după constatările făcute, avea forma unui patrulater, cu o lături până la 70 metri în jurul cărora şanţurile pe alocurea se pot încă distinge. Săpături mai însemnate s'au făcut la anii 1876 şi 1880, desgropându-se atunci multe cărămizi romane şi o inscripţie de conţinut comercial.

Gaganis. Acest castru puternic, care în construcţie rivaliza cu cel dela Orşova, atât în mărime, cât şi în grosimea zidului ce îl încunjurase, pe la anii 1881 — 1882 şi probabil încă şi până astăzi, face parte din moşia familiei Dumescu, de subt No. 273, din puternica comună Teregova. Rămăşiţele acestei cetăţi, când-

va impozantă, cu toate că dintele vremii le-a ros, se desluşesc încă bine, nu departe de calea ce leagă Teregova de Rusca. După poziţia, unde se află această cetăţuie, uşor concludem că a fost o strajă vigilentă, care păzia cheia, ce deschide drumul prin valea Timişului la Tibiscum. Lungimea lui, după măsurile făcute, a fost de 160, iar lăţimea de 120 de paşi. Zidurile fortăreţei, în unele locuri, se menţin şi astăzi până la un metru înălţime, ceeacee socotit ca raritate. In jurul castrului, şi mai ales la partea sudică, omul cu puţină ostăneală scoate la lumina zilei cărămizi, ţigle şi alte diferite fragmente, de provenienţă romană. La 1828 s'a găsit o tablă de aramă, care aminteşte pe împăratul Antonius Pius, şi care tablă astăzi se păstrează în muzeul de arheologie din Viena.

Genucla. Cetatea aceasta amintită de Dio Cassius s'a găsit lângă ţărmul Dunării, aproape de comuna Palanca-Nouă din Jugoslavia. Atât aici cât şi pe insula din faţă, numită *Sapaia,* în mai multe rânduri s'au găsit diferite relicvii romane. Astfel la anul 1888, lângă castru s'a stabilit şi locul unei băi romane, iar pe cărămizile aflate s'a citit următoarea iscripţie: **COH. II. HISP.,** adecă cohorta a două Spaniolă. Supt ruinile medievale de prin veacurile XVII-XVIII de pe Sapaia, atunci, când nivelul apei scade uşor

se poate vedea şi astăzi temelia unei construcţii romane. La 1871 s'au aflat mai multe pietrii, cu inscripţia legiunei XIII, tot atunci s'a găsit şi câteva bucăţi dintr'o statuie de marmoră albă, de mărimea unui om, cari fragmente s'au depus în muzeele de arheologie din Timişoara şi Biserica-Albă, iar la anul 1880 s'a aflat şi o statuetă de bronz, ce reprezintă pe Hercule. Aproape de insulă s'a descoperit şi temelia podului, care legase Lederata de Genucla făcut la ordinul împăratului Traian. Ţin să relevez, că ţinutul acesta până către comuna Vracevgai păstrează foarte multe documente istorice de pe vremea străbunilor noştri; şi nici nu e mirare, pentrucă, după scriitorul Dio Cassius, Genucla a existat încă înainte de venirea Romanilor. Dio Cassius susţine, că cetatea a fost una din centrele cele mai însemnate ale neastâmpăratului rege dac: *Zyraxes,* care a avut lupte înverşunate ca antecesorul său *Dapyx* şi cu legiunile lui Octavian Augustus, comandate de vestitul beliduce Crassus.

Masclianis, sau după istoricul anonim din Ravenna şi *Masclunis,* este un castru ale cărui urme s'au aflat nu departe de gara comunei Slatina (din apro-piererea Caransebeşului), pe ţărmul stâng al părăului Sadova. La 600 paşi de drumul de ţară un şanţ, care pe vremuri

împrejmuia cetatea, indică locul castrului, cercetat mai întâi de Boleszny. Pământul din jurul cetăţii pe atunci era în posesiunea magistrului poştal Schultz din Slatina. La 1871 s'a găsit pe teritoriul acesta o peatră mormântală de provenienţă romană cu inscripţii. Monumentul acesta epigrafic a fost destinat Muzeului Bănăţean, care cu prilejul transportării s'a ştirbit şi s'a spart. Arheologul Torma, cu însoţitorii lui: prof. Nemoianu şi Pontelly, la 1881 au stabilit definitiv locul şi poziţia castrului de odinioară, iar de atunci nimeni nu l-a mai cercetat.

Morisenum, se crede a fi Cenadul-nemţesc din judeţul Torontal. Bazele acestui castru le-a descoperit la anul 1868 Florian Romer, cu prilejul zidirei bisericii parochiale. Săpându-se la temelia bisericii, s'au găsit nenumărate cărămizi cu următoarele iniţiale descifrabile: LEG. XIII. GEM. Ortvay la 1872, pe lângă multe alte rămăşiţe, a descoperit în grădina parohială şi un sarcofag de origine romană. Mărimea, poziţia şi forma exactă a cetăţii până'n momentul de faţă încă nu s'a putut stabili, în mod definitiv.

Panucca, este oraşul Panciova din Iugoslavia. Zidurile groase ale castrului, ce s'au scos la lumina zilei în curtea fabricei de bere Weifert şi materialul de

construcţie, pe care l-au folosit locuitorii la clădirile lor, ne îndeamnă a crede, că fortăreaţa aceasta a fost o zidire monumentală. Zidurile desgropate au fost construite din piatră brută şi pe alocuri din straturi de cărămizi legate bine cu ciment. Examinând castru şi din punct de vedere topografic, stabilindu-i-se locul acolo, unde Timişul se varsă în Dunăre şi, fiind aproape de hotarele Daciei din spre lazigi, — aceasta încă ne evidenţiază în deajuns, că a fost o însemnată garnizoană militară. La 1878 s'a găsit aici un sicriu roman, din care s'au scos nişte brăţare din bronz şi sticlă colorată, un colier de perle şi alte fărâmături dela diferite obiecte, cari s'au aşezat în muzeul din Panciova.

Pons-Augusti. Cetatea aceasta la scriitorul anonim din Ravenna survine şi subt: *Ponte-Augusti,* sau după o inscripţie aflată, s'a numit şi *„Statio pontis Augusti",* iar astăzi este satul Voislova. Castrul a fost zidit pe o culme din apropierea comunei, la sud de râuleţul Bistra. A fost găsit şi studiat ştiinţifinceşte de către prof. dela şcoala normală din Caransebeş Nemoianu şi prof. de liceu Ştefan Pontelly din Timişoara la anul 1881, când tot atunci s'au găsit şi cărămizi cu pecete şi multe alte hârburi de lut. Mărimea şi forma castrului

nefiind nici până astăzi stabilită, deslegarea acestei probleme îi revine Arheologiei române.

Ponte Fluvi, sau şi A-Ponte, după cercetările ce s'au făcut până astăzi, se pare a fi rămăşiţele cetăţii de pe dealul „Cetatea-mare" de asupra comunei Zgrebenăţ. Pe acest deal ochiul distinge cu uşurinţă conturile unei cetăţi puternice de pe vremuri. Istoricul Peşti Frigyes susţine, faţă de părerea altora, că cetatea nu este de origină romană, ci barbară, cu toate că în mai multe rânduri s'a găsit aici urme romane.Chestiunea până astăzi e deschisă pentru a se stabili adevărul, că cetatea este de fapt Ponte Fluvi, sau o cetate de origină barbară şi, deci, fără nume.

Potula, se pare a fi zidită de Romani, ale cărei rămăşiţe sunt ascunse subt mănoasele lanuri dintre comunele Deta şi Denta (Gencia). Pe la mijlocul veacului trecut, din prilejul construirei unor edificii de gospodărie — s'au desgropat aici o mulţime de cărămizi cu pecetea legiunei *W.* Flavia, care împrejurare a şi determinat pe scrutătorul Cumoni să caute după castrul Potula, amintit şi de anonimul din Ravenna. Locul vechei cetăţi nu s'a putut încă stabili, pentrucă întreprinderea aceasta ar lovi în interesele economice ale acelor gospodari, ale căror pământuri acopere urmele castrului de altă dată.

Praetorium. Acest castru însemnat s'a aflat la anul 1829 de preotul din Mehadia, Nicolae Stoica. Peşti Fr. încă aminteşte de cetăţuia aceasta, spunând că s'a descoperit la anul 1837, ceeace este greşit. Marele istoric Momsen face chiar şi o descriere a cetăţii acesteia. Castrul acesta zidit de Romani a fost dintre cele mai tari construcţii de acest gen, drept dovadă la aceasta ne serveşte însăşi temelia şi zidurile, cari în unele locuri se disting încă binişor. Şanţurile din preajma cetăţii şi până astăzi se zăresc, ca o mărturie a acestei clădiri de pe vremuri. Cetatea a fost ridicată acolo unde părăul Bolvaşnita se varsă în Bela-Reca, adecă la 3—4km. spre nord de Mehadia, în hotarul comunei Plugova de astăzi. Lungimea castrului nord-sudică a fost de 130, iar lăţimea lui de 113 metri. In multe rânduri s'au aflat aici şi diferite relicvii romane, într'altele şi o inscripţie cu iniţialele cohortei III-a dalmatină.

Tapae. Câţiva istorici, pe motiv că n'au găsit nici o urmă, ce ar indica stabilitatea vre-unei garnizoane de ale înaintaşilor noştri, la Tapia, de lângă Lugoj, au început a căuta acest loc istoric în alte părţi. Aşa de pildă Goos[1] caută cetatea pe la *„Porţile de Fier",* Roesler[2] pe la „Turnu-Roşu", iar lui Peşti[3] îi place să creadă că Tapia abia

1) Studien 21. 2) Rom. Studien 36, 3) Krasso II 237

la 1761 ocupă loc în istoria judeţului Caras. Cea mai mare parte a istoricilor cari s'au ocupat cu trecutul Daciei-Traiane susţin, că *Tapae* de odinioară numai în apropierea comunei Tapia de astăzi trebue căutată. Că până astăzi n'a reuşit să se stabilească locul exact al acestui lagăr, aceasta împrejurare nu poate împiedeca succesul Arheologiei române.

Tema. Este pomenit de anonimul din Ravenna. Gooss şi Borovszky caută în aceasta numire numele vechiual râului Timiş. Să nu se ascundă, cred eu, subt presupusul nume al Timişului şi vre-o cetate, care se înălţase pe vremuri undeva de alungul râului?

Tibiscum. Acest important castru care se ridicase de împăratul Traian,pentru ca în scurtă vreme să se transforme în cel mai de frunte municipiu din partea sud-vestică a Daciei-Felix, ale cărui urme reamintesc şi astăzi gloria întemeietorului, era situată nu departe de Caransebeş, între comunele Jupa şi Iaz. Râuleţul de munte Bistra deschide aici o vale largă, făcând o cale accesibilă spre vestita capitală a Daciei. împăratul Traian, ca strateg iscusit, pentru a scuti capitala provinciei de ori-ce năvălire barbară, a întemeiat la gura acestei văi o puternică garnizoană militară, care devenise una dintre cele mai impotante,

din cauză că în jurul acesteia s'au ridicat încă alte câteva cetăţi, ca de pildă: *Gaganiş, Caput-Bubali, Agmonia* şi *Pons-Aagusti,* cari toate la nevoie contribuiau cu ajutoare pentru acest municipiu. Autoritatea acestui oraş a crescut şi prin faptul, că aici s'au încrucişat cele mai însemnate căi militare şi comerciale din Banat, ca de exemplu şoseaua dela Orşova şi cea dela Palanca-Nouă, ajungând astfel Tibiscum, putem zice metropola Banatului sub Romani, atât din punct de vedere militar, cât şi comercial. Că de fapt Tibiscum a fost vestit şi din punct de vedere comercial şi industrial, aceasta o dovedesc mai multe inscripţii, cari arată existenţa mai multor *collegii* (corporaţiuni de ale industriaşilor), cum au fost: al neguţătorilor, aşa numitul *„collegium fabrum",* care cuprindea în sine mai ales pe lăcătuşi şi pe ferari. La Marga, aproape de Caransebeş, a existat: *col. utricularis,* adecă a luntraşilor; aceasta o dovedeşte o peatră aflată aici, care aminteşte şi despre un templu făcut în onoarea zeiţei acestei bresle, *„Nemesis".*

Din săpăturile făcute s'a constatat, că pietrile de zidire aveau marca legiunei XIII., adecă a Geminei. Se găsesc chiar până astăzi diferite vase de lut, urne, bani şi diferite alte fragmente, cu toate că de nenumăraţi ani locuitorii de prin

satele vecine scot din ruinele acestea tot felul de materiale etc. pentru folosinţa lor proprie, fără ca să se fie luat cândva măsuri de a se opri astfel de devastaţiuni. Relicviile cele mai preţioase se păstrează în muzeul din Viena, şi numai o mică parte din acestea au ajuns să înzestreze şi Muzeul Bănăţean din Timişoara. Zidurile bisericii rom. cat. din Caransebeş încă păstrează câteva inscripţii romane. Mărimea şi forma castrului încă nu s'a putut fixa definitiv.

Trans-Tierna, este Orşova de astăzi. De părerea că fortăreaţa aceasta este Trans-Tierna şi nu Tierna, sunt mai mulţi istorici şi arheologi, ca de exemplu Spruner-Menke (Atlas antiquus No. XXIII.) Krones Fr. (Gesch. Osterreichs I. 175), iar pe o hartă de ale lui Momsen, adăugată la: Corpus Inscriptionum Latinarum, Trans-Tierna iarăşi este aşezată la Orşova. Arheologul Torma, descoperind în apropierea comunei *Techia* din Jugoslavia rămăşiţele unui castru roman, îl susţine pe acesta de Tierna, iar pe cel dela Orşova deasemenea de Trans-Tierna, astfel rămâne, ca şi aici arheologia română să-şi spună cuvântul.

Cetatea aceasta, în scrierile lui Ul-pianus este amintită subt numele: *„Colonia Zernensis",* spunând că a fost întemeiată de Traian pe ruinele unei cetăţi dacice. Numirea ei de colonia Zernensis

ne evidenţiază, că pe vremuri s'a numit *Zerna,* mai târziu o întâlnim subt numirea de *Dierna,* iar pe timpul domniei împăratului Antonius Pius este numită *„Tierna",* ceeace de altcum ne-o arată şi inscripţia următoare:

HERCULI. AUG. VALER. M. FELIX.
RUFI. SATURNINI. G. P. P. T. P. EXPR.
L. V. STATIONIS. TSIERNEN, III. ID.
A. ANNO. XI. BARBATO. ET. REGULO.
COS. EX. VOTO, POSUIT.

Deci numirea râului Cerna şi în consecinţă a coloniei, a trecut prin următoarele faze: la început s'a numit Zerna* ca să devină nu pesle mult Dierna, iar prin secolul al 2-lea, după cum am văzut, Tsierna, Românii numindu-o până azi *Cerna* fiind astfel ca şi Bersovia, de origină dacică, iar nu slavonă.

Castrul, după constatările făcute, a avut lungime de 64, iar lăţime de 54 metri. Pe temelia acestei întărituri se găsesc astăzi clădirile societăţii de navigaţie dunărene, zidite la 1850—51, când s'au scos la ivială o mulţime de pietrii mari, cărămizi, purtând marca legiunei XIII; tot atunci s'au desgropat o mulţime de obiecte de origină romană, bani,

* La Daci a însemnat şi o plantă, iar la noi şi până astăzi se numeşte zârnă o plantă veninoasă cu boabe negre (solanum nigrum), pe alocurea botezată şi de sulițică sau umbra-nopţii, înrudită şi cu mătrăguna (atropa belladonna).

medalii de pe vremea împăratului Valerianus. Se susţine, că pe locul cazarmei de astăzi şi în împrejurime să fie fost un cimitir roman, ce se deduce din faptul, că la 1857, s'au scos mai multe sicriuri de metal, în cari s'au găsit multe bijuterii, având unele gravuri cu litere latine. Vase, cărămizi cu inscripţii, s'au scos şi din grădina şi curtea casei parochiale catolice, aici îndeosebi s'a găsit o tablă din gresie, care reprezintă pe zeul Mithras. Cetatea aceasta în secolul al treilea este ridicată la rangul de „colonia", adecă oraş înzestat cu dreptul Italic („ius Italicum").

Ziridava. Castrul acesta, la istoricii vechi, este pomenit mai ales, scrierile lui Ptolomaeus. Locul i-s'a stabilit de către Gooss şi Borovszky, lângă comuna Bulei, din plasa *Birchiş.* Cercetări mai însemnate, în afară de fixarea locului vechei cetăţi nu s'au făcut, şi astfel nici până astăzi, nu s'a stabilit mărimea şi forma vechei garnizoane. Din prilejul săpăturilor de pe la anii 1868, întreprinse de Florian Romer, s'au scos la ivială multe cărămizi romane, prevăzute cu marca legiunei XIII, cu alte ocaziuni s'au găsit şi bani, medalii de pe vremea împăraţilor Antonini, lângă ruinile vechei mănăstiri catolice. Ziridava este de origină dacică,o deducem aceasta din însăşi terminaţiunea cuvântului în *„dava".*

Zurobara. Se pare că a fost întemeiată între cartierul Mehala şi Cetatea Timişorii. La 1854 cu ocaziunea explodării unei magazine de praf de puşcă situată în partea locului, s'au desgropat mai multe cărămizi, precum şi alte suveniri romane, ceeace a întărit părerea arheologilor, că vechea cetate de pe vremuri: *Zurobara,* aici se înălţase. La 1876 în pădurea dela *„Casa-Verde*" din prilejul unor săpături, s'au găsit o sumedenie de relicve romane, într'altele mai multe *fibula,* bijuterii din bronz, fragmente de arme romane, bani şi medalii de pe vremea împăratului Marcus Aurelius. Toate suvenirile acestea au fost aşezate în muzeul Bănăţean. Intre cartierele „Principele Carol" (Josefin) şi Mehala, de asemenea s'au găsit bani reprezentând pe împăraţii: Domitian, Traian şi Valentinian. Istoricul Leonard Bohm aminteşte *Zurobara* şi cu numele de *Zambra* ori *Beguey,* socotindu-se de unii că ultima numire ar fi de origine Avară. Numirea cetăţii de Beguey involuntar ne reaminteşte şi râul Beghei sau Bega, care curge pe lângă Timişoara.

Până aici am vorbit despre acele cetăţi romane din Banat cari au ocurat în scrierile mai multor istorici şi cartografi din antichitate, monumente, cari în veacul trecut dupăcum am văzut, au

studiate mai ales de bărbaţii amintiţi în lucrarea de faţă. Cercetările acestora au avut ca rezultat, în mare parte, nu numai stabilirea definitivă a acelor cetăţi, cari în trecut au lăsat nedumeriri pentru mulţi, ca de pildă: *„Arcidava"*, dar au descoperit şi astfel de construcţii militare de origină romană, despre cari nimeni dintre cei vechi n'au făcut pomenire. Activitatea arheologilor amintiţi nu s'a concentrat numai la construirea cetăţilor, în toate amănuntele, aşa, dupăcum erau ele pe vremuri întocmite, ci s'a mărginit în deosebi la descoperirea şi determinarea lor, despre cari, după cum ştim, vremea şi pământul s'au nizuit să le acopere trecutul.

Din prilejul stabilirei drumului roman din stânga Dunării, începând dela Panciova până la Orşova, s'a descoperit o mulţime de documente romane, cari la cei vechi nicăiri n'au fost înregistrate. Timpul întemeierii lor până astăzi nu s'a putut stabili în mod definitiv. Se susţine, că le-a întemeiat împăratul Domiţian, pentruca să-şi întărească graniţa imperiului contra invaziunilor dacice. Se presupune, că acestea fortificaţii s'au zidit abia prin secolul III, ori al IV-lea, ori chiar mai târziu de împăraţii din imperiul roman răsăritean. Se crede mai departe că temelia acestor ziduri indică locul unor *„castellum*"-uri ori „speculae",

pe cari vechii cartografi, socotindu-le pe planul al doilea, le-au trecut cu vederea. Totuşi, luând în seamă săpăturile făcute, cari desvăluesc număroase rămăşiţe similare cu celelalte monumente amintite, rămâne ca şi în materia aceasta Arheologia română să facă lumină,

Pojejena-Sârbească, Lângă comuna aceasta, către drumul care duce la Macevici s'au găsit, după cercetările lui Frommer şi Torma, rămăşiţele unui castra, situat pe marginea' terenului de inundaţie al Dunării. Tot lângă Dunăre s'a constatat pe atunci şi locul unui turn de strajă, compus dintr'un material de construcţie foarte compact. Tot aici într'o parte a zidului s'au găsit şi fragmente de peatră cu inscripţiuni. Sumedenia de cărămizi săpate păstrau pecetea legiunilor următoare: /. *Minerva, VII. Claudia pia fidelis* şi a IV Flavia, iar pe unele ţigle şi cărămizi s'a descifrat şi următoarele inscripţii: COHORS. V. GALLORUM., adecă cohorta cincea galică. Din toate acestea rezultă, că Pojejena-Sârbească şi precum vom vedea mai departe şi alte localităţi de pe marginea Dunării, pe vremuri erau garnizoane însemnate.

Moldova-Nouă. Istoricul Griselini si arheologii Cumont şi Romer, în scrierile lor amintesc, nu numai despre urmele unei puternice garnizoane, ce a fost aici,

ci şi despre o interesantă cultură minieră a populaţiuni romane de pe vremuri. Intr'adevăr, în mai multe locuri în apropierea vechilor mine, s'au găsit table cu inscripţii romane, iar pe la 1850 un proprietar de mine, Alexandru Fiilepp, într'o mină părăsită a găsit lampe de origină romană şi alte fragmente din instrumentele minierilor de altă dată. Tot în apropierea ocnelor, locuitorii au găsit bani şi alte diferite relicvii, pe cari administratorul plasei de atunci luliu Vornle le-a dăruit Muzeului Bănăţean. Toate acestea evidenţiază în deajuns, că Moldova-Nouă pe vremea Romanilor, a fost un însemnat centru minier, exploatându-se, pe lângă fier şi aramă în cantităţi considerabile, chiar şi argint. Locul castrului roman fără nume s'a stabilit în apropierea furnalelor, cari în veacul trecut erau încă în funcţiune. O pătură însemnată de zgură metalică acoperă o bună parte a cetăţii, ceeace însă n'a fost o piedică pentru a i-se constata forma patrulaterală. Zidul, care înconjurase cetatea, după cercetările făcute după arheologii amintiţi, avea 1*5 metri în grosime, iar după măsurările săvârşite ocupase un teritoriu de 180 stânjeni pătraţi. Făcându-se şi în interiorul cetăţii săpături, s'a aflat existenţa mai multor construcţii de zid şi peatră, precum şi o mulţime de obiecte de gospodărie,

rămăşiţe de arme, etc. La zidirea clădirilor locuitorii de multe-ori desgroapă nu numai material bun de construcţie, dar şi diferite fărâmături, ce se risipesc fără nici un control.

Moldova-Veche. Acolo unde Dunărea îşi încovoaie cursul în mod simţitor, desfăcându-se în două braţe, pe vremea Romanilor se înălţa-se un puternic castru, cu numirea până astăzi necunoscută.

In primăvara anului 1879, când istoricul Leonard Bohm a făcut cercetări ştiinţifice pentru a stabili locul castrului de odiniară, a fost mult împiedecat în acţiunea sa de apa Dunării, care de multe-ori inundează această parte a locului. Abia în luna Iulie, când apa a scăzut, a putut face o examinare minuţioasă, constatând că cetăţuia a avut o întindere considerabilă. Cărămizile aflate au purtat iniţialele cohortei III dalmatine. Edificiile portului, precum şi vama, sunt clădite pe ruinile vechei fortăreţe. Poziţia topografică favorabilă, de care Romanii s'au folosit, multele relicvii găsite în nenumăratele rânduri, ca de pildă cărămizi, bani, fragmente dela diferite obiecte de ornament, vastul teritoriu care-l ocupase cândva cetatea, toate acestea ne îndeamnă a presupune, că înaintaşii noştri au avut aici o întocmire înfloritoare.

Gornia Liubcova. In vara anului 1879, făcându-se săpături arheologice de

către Bohm, s'a găsit, nu departe de comună, între *„Stânca*" şi gura părăului *„Gornia*", urmele unei fortăreţe romane. Se presupune, că cetatea a avut un rol strategic înseninat, pentrucă de pe locul unde se ridicase această construcţie militară, ochiul petrece Dunărea în cursul ei până la Drencova. După constatările făcute, cetatea a avut formă de pătrat cu lungimea unei lături de 60 metri, iar zăgazurile valului înconjurător în unele locuri se ridică şi astăzi până la unu — doi metri înălţime.

Sviniţa. La 900 paşi de locul unde părăul *„Starişte*" se varsă în Dunăre, pe o înălţime de aproape 200 metri, care stăpâneşte calea de uscat şi pânza fluviului, la depărtări adânci, atât în susul, cât şi în josul Dunării, istoricul Leonard Bohm, la anul 1879, a descoperit ruinile unei vechi construcţii romane. Cercetările, ce le-a întreprins atunci, au scos la lumina zilei mai multe suveniri de origină romană, precum şi cărămizi cu inscripţii. Mărimea şi forma fortăreţei nu s'a putut încă stabili, rămâne deci, ca Arheologia română, să înceapă şi aici o acţiune, pentrucă astfel şi acestei cetăţi fără nume să i-se lămurească situaţia şi trecutul.

Tot de urmele unui castru fără nume s'a dat şi în apropierea oraşului din Torontalul Jugoslaviei: *Becicherecul-*

Mare, unde Augustin Bârany cu câţiva ani înainte de revoluţia din 1848 a descoperit temelia unei întinse construcţii romane. Cu puţină ostăneală a scos la lumina zilei multe cărămizi cu inscripţii, bani şi alte fragmente de diferite vase romane.

La *Aradul-Nou,* în apropierea Mureşului, cu ocaziunea construirei liniei ferate, se susţine, că s'au descoperit bazele unui însemnat monument roman. Pe cărămizile desgropate era imprimată pecetea legiunei cincea macedonică. Dealtfel diferitele obiecte romane aflate la faţa locului la anul 1869 evidenţiază îndeajuns urmele strămoşilor noştri, cu toate că până astăzi nici o cercetare ştiinţifică încă nu s'a făcut pentru a desvălui, de subt bogatul humus — cu siguranţă şi alte documente interesante.

Este curios faptul, că în partea vestică a provinciei noastre respective, în preajma Tisei, până astăzi nimic nu s'a descoperit, spre a demonstra, că şi pe aici sburase vulturul roman, doară numai „Limes"-urile (valurile romane, despre cari am vorbit mai 'nainte), ne stau mărturie şi ne vorbesc despre vitejia legionarilor, cari cercetară şi părţile acestea, trăgând valuri de apărare în contra popoarelor barbare. Intr'adevăr, motivul cardinal ce a determinat pe Romani pentru a nu eterniza ceva mai de

valoare în aceste regiuni, este a se căuta în împrejurarea, că partea aceasta a locului a fost la limita vestică a imperiului, şi astfel uşor accesibilă pentru invadările neastâmpăraţilor Jazigi.

In schimb cu atâta mai mult *Valea-Almâjului,* care pe lângă drumul comercial amintit tăinuieşte şi alte monumente de ale înaintaşilor noştri, amintite fiind şi de istoricul Frideric Peşti şi arheologul Torma. Astfel la *Petnic* Romanii au o mare carieră (petrărie), iar lângă comuna *Dalboşăţ* s'au descoperit bazele unei construcţii, despre care Torma, în urma cercetărilor ce le-a făcut, susţine, că sunt de origine romană. Mai departe, în hotarul satului *Lăpuşnic,* la dreapta Nergănului, în faţa comunei *Qârbovăţ,* încă s'a aflat fundamentul unei cetăţi romane, rămăşiţele căreia, locuitorii în mare parte, le-au folosit ca material de construcţie pe seama lor.

Pe lângă acestea cetăţi şi construcţii militare, ce s'au găsit la noi în Banat, dacă mai adaug şi localităţile montane din Caraş-Severin, unde strămoşii noştri exploatează diferite minereuri, rezultă din acest complex, că teritoriul dintre Dunăre, Tisa şi Murăş, pe vremea stăpânirei romane, număra vre-o cincizeci de aşezăminte înfloritoare. Localităţile miniere mai însemnate, de ale căror urme s'a dat până astăzi sunt: *Oraviţa* şi *Maidan,*

unde s'au constatat urmele aurăritului şi a altor mine; la *Ciclova, Sasca, Moldova, Sviniţa* şi *Dognecea,* pe lângă aur se scoteau şi metale nenobile, ca de exemplu: cupru, fier şi plumb. La Bocşa, afară de fier şi aur, se mai exploata şi cariere de piatră, iar la *Tincova,* după afirmaţiile lui Torma, de-asemenea s'au aflat semne de minerit roman, precum tot aşa şi la *Vercerova, Valea-Mare, Turnul, Bolvaşniţa* şi *Borlova,* cari sunt locuri unde se spălase aur. In sfârşit, dacă tot aici mai adaug şi aşa numitele *„pagus*" (sate sau cătune, a căror populaţie eră lipsită de drepturi romane, alcătuite fiind în mare parte din Dacii autohtoni), ce s'au înfiinţat dea-lungul văilor pretutindeni, toate acestea ne glăsuesc în deajuns, că în Banatul nostru, pe când era subt stăpânire romană, pulzâ o viaţă foarte înfloritoare.

TRUPELE CETĂŢILOR.

Din însemnările scriitorilor din antichitate, ca de pildă *Dio Cassius* şi din inscripţiile aflate şi descifrate, s'a putut stabili aproape sigur, cari şi câte legiuni romaneau luat parte în expediţiile contra Dacilor. Traian, ca militar desăvârşit şi-a dat seama numai decât de poziţia geografică şi strategică a Daciei, a văzut că fluviul Dunărea desparte Dacia de trupul imperiului, iară situaţia aceasta îi îngreunează mult opera de a o cuceri. Numai singur podurile, ce le-a tras peste Dunăre, încă nu l-au satisfăcut în scopul lui de a face din Dacia provincie romană. A constatat şi aceea, că Dacia de trei părţi erâ încunjurată de popoare barbare. Toate aceste împrejurări a determinat pe marele împărat, ca în ajungerea ţintei sale să pornească cu armate multe şi încercate, şi după ocupaţie, o parte din ele să o prefacă într'o garnizoană puternică, având totodată chemarea de a completa golul dintre Daci. Aceasta se ştie dealtmintrelea şi din scrierile lui Eutropiu, care zice, că împăratul Traian,dupăce cucerise Dacia,

a trebuit să o populeze din nou, pentrucă autohtonii, în urma luptelor avute cu Romanii, s'au împuţinat în mod simţitor. Dar şi altă cauză l-a îndemnat pe Traian, să o ţină în permanenţă cu oştiri multe, anume Dacii liberi, cari, nevoind să se supună cuceritorilor, au pribegit şi ajuns din patria lor pe pământul popoarelor sarmatice ca, în alianţă cu acestea, la un moment dat, să-şi recucerească moşia.

Ţin să menţionez, că legiunile romane, în diferite epoce, aveau diferite numiri, aşa pe vremea republicei se numiau după număr, mai târziu după provinciile unde staţionaseră, ca pentru exemplu: *Prima Italica, Pannonica, Mesopotanica* etc. ori, după succesele secerate în diferite răsboaie, ca de pildă: *Prima Adiutrix, Prima Minerva restituia, Prima Gemina sive gemella.* Numiri după capii armatelor primesc pe vremea împăraţilor, ca abunăoră: *Claudia pia fidelis, Antonina, Trajana* s. m. d.

In răsboaiele dacice, Traian a mobilizat şapte legiuni. Dintre acestea I Italica, I Minerva şi a III-a Flavia Felix, dupăînge-nunchiarea viteazului popor —, au părăsit imediat ţara ocupată, întorcându-se unde îşi avuseră cantoanele, ori garnizoana; până când celelalte patru: I Adiutrix, V Macedonica, VII Claudia pia fidelis,şi aXIII-a Gemina au rămas şi pe mai departe în noua provincie, pentru a ajuta pe Traian în opera

colonizării şi pentru a înăbuşi orice răscoală, provenită dela cei neastâmpăraţi.

Toate legiunile, care au pus picio rul în Dacia, au fost complet romanizate, recrutate fiind din acele provincii, unde elementele străine îşi pierduseră de mult caracterul lor etnic. *Ostaşii legianeiprime italice* s'au recrutat din Italia, iar iegiunea s'a înfiinţat de împăratul Nero la 66 d. Cr., primind numele şi de „falanga lui Alexandru cel mare". Legiunea s'a luptat în totdeuna cu vitejie, iar cu ocazia morţii împăratului staţionasem Lugdunum(Lion). Din Lugdunuiri este transferată în Illyricum, iar sub domnia lui Vespasian ajunge în Moesia Inferior, unde la *Durostorum* (Silistra) îşi construeşte un castru. La venirea lui Traian pe tron staţionase aici, când apoi fusese mobilizată pentru Dacia. La 107 d. Cr. se întoarse îndă răt, ca să nu mai aibe prilej de a-şi mai încerca puterea în nordul Dunării.

Legio Minerva prima, întemeiată de împăratul Domiţian la anul 86, dela care primeşte titlul zeiţei protectoare a acestui împărat —, staţionase până la războaiele cu Dacii în Germania-inferior. In expediţia doua, Traian încredinţiază acest corp de armată lui Hadrian, când a primit şi numirea de *„adiutrix pia fidelis",* iar mai târziu: *„Trajana".* Prin munţii Daciei a luptat pretutindenea cu eroizm, iar după terminarea războielor a fost

trimisă în Germania-superior, să facă schimb cu legiunea XXII Primigenia.

Legiunea 1 Adiutrix, a fost organizată de Galba, compusă mare parte din marinari spanioli. In fruntea acestei armate credincioase plecă apoi la anul 62 Ia Roma, unde după câtva timp îşi dimite o parte din veterani. Mai târziu legiunea se alătură lui Otho, luptându-se cu vitejie contra lui Vitellius, apoi în contra armatelor germane la *Bedriacum.* După aceste succese o vedem întorcându-se în Hispania pentruca să se recreeze. Nu rămâne multă vreme acasă, pentruca sub conducerea lui Traian trece Pireneii şi Alpii, să pedepsească în Germania pe răsvrătitorul Saturninus. După ce petrecuse câtva timp prin regiunile Rinului cu legiunea VI Germania, sub conducerea lui Norbanus se stabileşte în Pannonia. Sub bătrânul Nerva pe la anii 96—97 în frunte cu Traian luptă iarăşi împotriva Germanilor, prin Moravia din Ceho-Slovacia de astăzi. După terminarea acestui război tăbărăşte în Brigetio,* de unde e condusă în Dacia, unde se luptă cu multă bărbăţie.

Legiunea IV Flavia felix, a fost întemeiată la anul 71 de împăratul Vespasian. Legiunea la început a staţionat în Dalmaţia, apoi în Pannonia, iar la

*) O-Szony, de dreapta Dunării în judeţul Komarom din Ungaria.

erumperea războaielor dacice se aflase în Moesia cu garnizoana în *Singidunum.* S'a distins şi câştigat reputaţie în războaiele ce le-a purtat Domiţian, — iar atributul de felix l'a primit dela Hadrian, Cu începerea domniei lui Septimiu Sever o parte a legiunei este rechemată din Moesia în Dacia, rămânând mai ales în părţile sud-vestice ale Daciei, adecă în Banat, până la retragerea definitivă a legiunilor. —. Astfel se explică faptul, că în Banat în multe locuri, după cum am văzut, s'au aflat cărămizi cu pecetea legiunei acesteia.

Legio V Macedonică. Acest corp de armată, după Mommsen, îşi primeşte numirea dela laurii, ce i-a secerat în luptele dela *Philippi,* alţii susţin, că primise acest nume din cauza că staţionase timp mai îndelungat în Macedonia. La anul 45 d. Cr. ia parte în războaiele africane, apoi în Hispania, la *Munda,* iar la 41 este în Macedonia. De aici se reîntoarse iar în Spania, ca să lupte în potriva *Asturilor* şi *Cantabrilor,* iar veteranii ei sunt colonizaţi aici, drept remuneraţie pentru bravurile săvârşite. Beliducele legiunei Agrippa, după terminarea acestor războaie, pleacă în Orient; că şi-a dus cu sine şi armata, nu se ştie cu certitudine, fapt este, că veteranii eşiţi din legiune şi-i plasează şi în *Berytius* (Fenicia). La anul 62 d. Cr. le-

giunea luptă în Armenia contra lui Tyridates, apoi în Egipt, de unde Titus o duce în contra Iudeilor. După căderea Jerusalimului, la anul 71, în urma ordinului primit dela Vespasian legiunea se reîntoarce în Moesia, stabilindu-se în *Oescus* (Nicopole). In răsboaiele dacice ia parte atât sub Domitian, cât şi sub Traian, iar după zidirea Ulpiei Traiane, o parte, a legiunei se reîntoarce în Moesia, la *Troesmis* (Igliţa), unde îşi construeşte o fortăreaţă (care se vede pe faţa cărţii după reconstruirea lui Baudry). Dupăce Dacia este lăsată în prada barbarilor, acest corp de armată cu un trecut istoric atât de glorios, staţionează în Dacia—Ripensis.

Legiunea VII Claudia, pe vremea împăratului Augustus, petrecea în Dalmaţia. La anul 42 d. Cr. legatus-ul armatei, *Furius Camillus Scribonianus* ademeneşte legiunea sâ denege serviciul împăratului Claudius. Soldaţii însă n'au ascultat de ademenitor, ci omorându-l au rămas şi pe mai departe credincioşi tronului, pentru care faptă legiunea este onorată de împărat cu titlul de "*Pia Fidelis*". Pe la anul 68 legiunea este în Moesia, iar după moartea lui Nero trece pe partea lui Galba. Dupăce acesta este omorât, aderă Iui Otho. Pe timpul lui Vespasian o vedem staţionând în *Viminacium* (Costolac din Serbia). In răz-

boaiele contra Dacilor şi-a câştigat un renume frumos, iar după terminarea acestor operaţiuni soldaţii întemeiază cetatea Porolisum (Moigrad).

Legiunea XIII Gemina se înşiră între cele mai vechi şi curajoase armate romane, chiar din acest motiv a inspirat la toţi împăraţii încredere deplină şi astfel staţionase mai totdeauna în regiunele mai expuse ale imperiului, unde era la culmea datoriei. Pe timpul iui Augustus este în *Moguntiacum* (Mainz), iar sub Claudius o vedem luptându-se cu eroizm desăvârşit în Britannia. La anul 63 d. Cr. îşi are garnizoana *Poetovio* din Pannonia, unde bravii soldaţi, sub domnia lui Nero, ridică comandantului lor iubit, Fabius Fabullus, o piatră comemorativă. La anul 69 se iveşte războiul între Otho şi Vitellius. Beliducele legiunei de atunci Vedius Aquila trece pe partea lui Otho, biruind însă Vitellius, legiunea este condamnată să reclădească amfiteatrul din Cremona. — In urma certelor ivite între Vitellius şi Vespasianus legiunea aderă acestuia.Vespasianus învinge pe rivalul său la Pavia, Verona şi Cremona, şi ajunge atotputernic graţie Geminei, care se reîntoarce la Poetovio. Nu rămâne multă vreme aici, pen-trucă în urma ordinului imperial pleacă la Vindobona, să străjuiască malul drept al Dunării, prădat necontenit de barbari.

Mai târziu o vedem sângerând în luptele cu Suevii şi Sarmaţii, fiindu-i faptele cântate de Martialis şi înregistrate pe câteva pietrii.Dela Vindobona legiunea este chemată de Traian la *Viminacium,* ca în luptele cu Dacii, formând aripa stângă să-şi aibe partea leului, luptând cu bărbăţie la Tapae şi'n munţii Banatului, până sub zidurile Sarmizegethusei. Participarea Geminei în luptele cu Dacii o eternizează următoarea inscripţie :

L AEMILO
L FIL. GAL
PATERNOPP
PRAEF-FABR Ↄ LEG VII G
Ↄ LEG I M Ↄ LEG VII CLAUD
Ↄ LEG XIII G Ↄ COH
Ↄ BOH IIII **PR CCCLEG II A.V**
ET PETER DONIS DONATO
AB IMP TRAIANO TORQVI
BUS ARMILLIS PHALERIS
CORONA VALLARI BIS
IN DACIA SEMEL IN PAR
THIA
ATILIA L FIL VERA BE
NE DE SE MERITO

adecă: Lucio Aemilio Lucii filio Galeria (tribu) Paterno primopilari, praefecto fabrum, centurioni Legionis VII Geminae centurioni Legionis primae Minervae, Centurioni Legionis VII Claudiae, Cen-

turioni Legionis XIII Geminae,centurioni cohortis (urbanae) centurioni cohortis IIII praetorianorum, tricenario Legionis II Augusta et primopilari, ter domis donato ab imperatore Trajano torquibus armillis, phaleris, corona vallari bis in Dacia semel in Parthia Atilia Lucii filia Vera bene de se merito.

După terminarea războiului, Gemina a rămas permanent în Dacia pentru a termina opera colonizării, ceeace o dovedeşte mulţimea de monumente ce le-a ridicat.

Traian, pentru supunerea Daciei şi-a adus deci astfel de trupe, cari în trecutul lor au dat dovadă de bărbăţie şi curaj desevârşit, iar pentru colonizarea provinciei le-a oprit pe acelea, în cari avusese încredere deplină. Locurile cele mai expuse şi importante erau păzite mai ales de trupe spaniole şi, cum însuşi Traian erâ din Spania, din provincia Turdetania, aproape de Sevilla, erâ firesc să-şi pună toată nădejdea în compatrioţii săi.

Toate armatele, cari au fost trimise în Dacia, în mare parte au staţionat şi la noi în Banat. Dintre acestea, timp mai îndelungat a fost legiunea XIII, asta o deducem din faptul, că mai în toate locurile, unde s'au făcut săpături arheologice, s'au găsit cărămizi păstrând pecetea legiunei Gemina, ca de pildă la

Orşova, dealungul Dunării,Mehadia, Berzovia, Caransebeş, Cenad, Bulci etc. Ostaşii acestei legiuni se recrutau din Pannonia şi Moesia, astfel aproape peste tot legiunea consta din elemente complet romanizate, de origine celtică, ori tracă.

La Berzovia (Jidovini), Ramna, Surducul-mare, Denta, după cum am văzut, s'a dat de cărămizi cu inscripţia legiunei a patra Flavia. Această legiune, se vede, că la nevoe apăra renumitul punct strategic de ia Berzovia. Am amintit, că avem urme chiar şi despre legiunea VII Claudia, ca de exemplu la Pojejena şi Palanca-Nouă, iar despre legiunea cincia Macedonica, la Mehadia şi Aradul-Nou. Despre legiunea I Minerva s'au aflat urme la Pojejena-Sârbească.

Pe lângă legiunile acestea au staţionat în Banat şi trupe auxiliare, ca de pildă Cohorta I. a Ubilor şi a Tungrilor, la Mehadia şi Jupa, recrutate fiind din Germania. Din Britannia a fost adusă cohorta I-a Britannica, urmele căreia sunt eternizate la Orşova. La Vărşeţ erau Iberii din Spania. Cohorta V din Gallia forma o garnizoană la Pojejena. La Palanca-Nouă, Mehadia, Plugova şi Moldova erau garnizoane, cari aparţineau cohortei III dalmatine. Pe lângă aceste seminţii europene, se găseau soldaţi, aduşi în Banat şi din se-

mintiile africane si asiatice. La Tibiscum erau de ex. călăreţi mauretani din Africa şi din Palmira (Siria).

Pentru limpezirea situaţiei dau şi un tablou despre toate trupele cari au staţionat cândva la noi în Banat.

a) Legiuni.

1.) Legio I Minerva: la Pojejena-Sârbească.

2.) Legio IIII Flavia felix: la Surducul-mare, Jupa, Berzovia, Pojejena, Denta.

3.) Legio V Macedonica: la Mehadia, Aradul-nou şi Palanca-Nouă.

4.) Legio VII Claudia Pia Fidelis: la Palanca-Nouă.

5.) Legio XIII Gemina: la Orşova, Mehadia, Jupa, Berzovia, Bulci şi Cenadul-Nemţesc.

b) Cohorte.

1.) Cohors Britannica: la Orşova.

2.) Cohors II C (?): la Pojejena-Sârbească.

3.) Cohors I Ubiorum: la Jupa şi Mehadia.

4.) Cohors II Hispanorum: la Vârşeţ şi Palanca.

4.) Cohors III Da îmatarum pia fidelis; la Moldova-Veche, Mehadia şi Plugova.

6.) Cohors V Gallorum: la Pojejena.

c) Alae.

1.) Ala II Pannoniomm: la Palanca.

2.) Ala I Tungrorum Fortoniana: la Vârşăţ.

3.) Ala Viviorum: la Voislova.

d) Trupe auxiliare.

1.) Milites I decuriae: la Jupa.

2.) Numerus C(ivium) R(omanorum): la Moldova-Veche.

3.) Numerus Palmunerorum :la Jupa.

4.) Numerus Mauretanorum Tibiscensium: la Jupa.

5. Vexillatio Daciarum: la Mehadia.

Deci în Banat, pe lângă trupele celor cinci legiuni ce au tăbărât, bine înţeles unele în mod temporal, au fost şi alte trupe: 6 cohorte de pedestraşi, 3 alae de călăreţi şi încă 5 trupe auxiliare.

Din aceste date se evidenţiază, că cetăţile romane din provincia noastră au fost cât se poate de bine întărite cu felurite armate. Trupele aceste, dupacum reiasă şi din capitolul anterior, pe lângă multele îndatoriri militare, aveau şi altele însărcinări: a face drumuri, a repara cetăţi, a arde cărămidă, a seca bălţi, a tăia păduri etc, — iar în conlucrare cu elementul civil roman să in-

fluenţeze la desnaţionalizarea complectă a Dacilor, infiltrând în ei limba, obiceiurile şi moravurile romane şi pe deasupra aceşti ostaşi să fie în acelaşi timp şi străjări neadormiţi!

**
*

Dacă în cele expuse aici, ici colea se găsesc lucruri necomplete, este a se atribui cercetărilor arheologice defectuoase, făcute de arheologi străini, a căror activitate, în cele mai multe cazuri, s'a mărginit la îmbogăţirea cu colecte a diferitelor muzee, de sine înţeles neromâne, şi nu de a arăta istoria vie a coloniştilor lui Traian. Intenţia aceasta nici când n'a fost de a face servicii Românilor, cu atât mai mult a descoperi trecutul nostru istoric de aproape două mii de ani.

Aceasta menire îi revine, dupăcum am accentuat de mai multe-ori în lucrarea de faţă, istoriei şi arheologiei române.

BIBLIOTECA CENTRALA
A REGIUNII BANAT

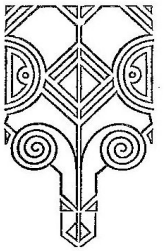

Cuprinsul

Pag.

Prefaţă..... 5
Introducere..... 9
Drumuri şi Valuri..... 15
Cetăţi..... 23
Trupele cetăţilor..... 56

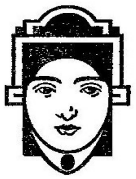

Dacia pe Tabula Peutingeriană

Segmentum VII.

I.

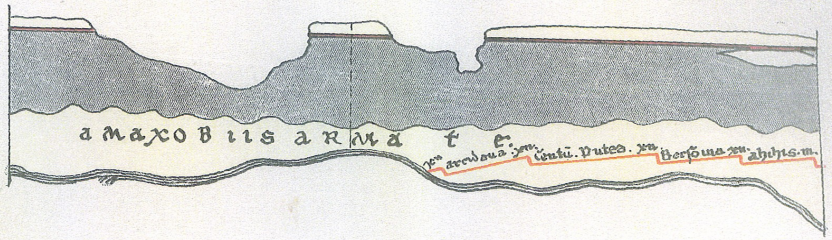

II.

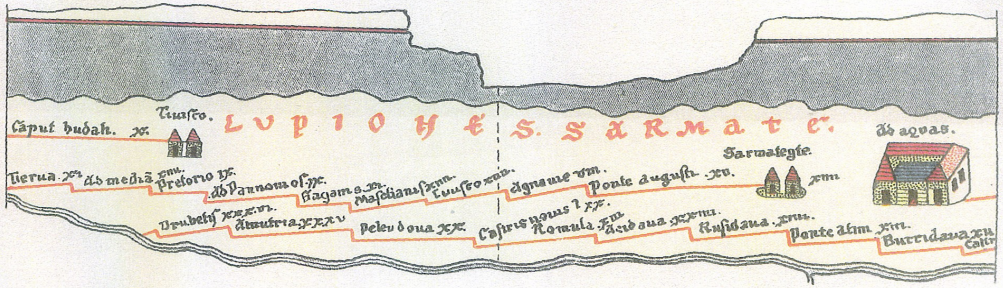

Segmentum VIII

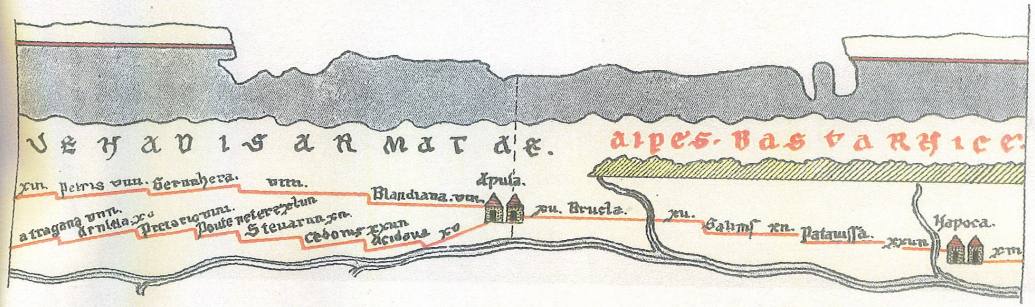

Tipografia Națională Lugoj 1924.